

23. Питання, котрі виносились на референдум, див.: Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою: Указ Президента України від 15 січня 2000 р. // *Голос України*. — 2000. — 18 січ.
24. Цвік М. В. Деякі особливості сучасного українського конституціоналізму // *Конституція України — основа модернізації держави та суспільства: Матеріали наук. конф. 21–22 червня 2001 р.* — Х., 2001. — С. 111.
25. Урядовий кур'єр. — 2003. — 7 берез.
26. Суттєво привернути увагу до того, що навіть Конституція Франції 1958 р., авторитарні риси якої добре відомі, не наділяє Президента країни дискреційним повноваженням призначати національний референдум. Ст. 11 Конституції встановлює, що Президент може передати на референдум законопроект за пропозицією Уряду під час сесії парламенту або за спільною пропозицією обох палат, котрий публікується в Офіційному віснику.
27. Сравнительное конституционное право. — М., 1996. — С. 137–142.
28. Обсуждимось посланням на швейцарський досвід. Див.: Авраменко С. Л. Новая Конституция Швейцарской Конфедерации: право и современность // *Конституция Швейцарской Конфедерации*. — М., 2001. — С. 14.
29. Окуньков Л. А. Конституционное развитие в государствах Европейского Союза // *Конституции государств Европейского Союза* / Под ред. Л. А. Окунькова. — М., 1997. — С. VI–IX; Дмитриев Ю. А., Комарова В. В. Референдум в системе народовластия. — М., 1995. — С. 78–81 та ін.
30. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л. А. Окунькова. — М., 1997. — С. 371–414.
31. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Отв. ред. Б. А. Страшун. — М.: БЕК, 1996. — Т. 3. — С. 693–744.
32. Конституция Швейцарской Конфедерации. — М., 2001.

УДК 342.4(477)

А. Р. Крусян,

канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного права ОНЮА

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ТА ПОНЯТТЯ

Конституційне право завжди грає особливо важливу роль, коли держава переживає серйозні соціальні зміни, перебудови, тому що «конституційно-правові приписання регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення «державної і публічно-самоврядної влади» та їх відносини з громадянським суспільством та населенням країни» [1]. Тому в сучасних умовах становлення України як демократичної, соціальної, правової держави зростає значення цієї галузі права, а також науки конституційного права, яка у свою чергу також розвивається, збагачуючись новими категоріями. Одним з центральних понять у категоріальному апараті сучасної науки конституційного права є «конституціоналізм».

Доктрина конституціоналізму належить до абсолютних цінностей конституційного ривня.

Саме слово «конституціоналізм», на думку Г. Дж. Бермана було винайдено наприкінці XVIII — початку XIX в. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над видаваними законода-

ми. Однак реальність нового конституціоналізму в повному розумінні слова уперше виявила себе в міських правових системах Західної Європи в XI–XII ст. [2].

Світове співтовариство має досить багатий досвід формування системи конституціоналізму. Однак в Україні конституціоналізм є порівняно новою дефініцією, що не має єдиного визначення і по різному інтерпретується в юридичній літературі. Як справедливо відзначає М. П. Орзіх «конституціоналізм не одержав інтегральної характеристики, а лише має поліваріантний елементний набір на зразок дефініції конституційного ладу...» [3].

Так, на думку Ю. М. Тодики та В. С. Журавського «конституціоналізм у політичному розумінні — це особливий характер відносин між державою і суспільством. Він є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів та механізмів» [4].

С. Шевчук розглядає конституціоналізм як «режим функціонування державної влади відповідно до Конституції, причому термін «конституціоналізм» у суспільстві, у якому існує конституційна держава (діяльність держави спрямовується тільки для забезпечення певних, нормативно визначених суспільних цілей згідно із загальноновизнаними правовими принципами та нормами), розуміється в широкому сенсі — як Конституція, що заснована на ідеології конституціоналізму» [5].

На думку Ю. А. Тихомирова конституціоналізм це складне явище, котре містить у собі наступні елементи: а) конституційні ідеї та категорії, що відображають первинні базові цінності суспільства; б) масова конституційна свідомість громадян, населення у цілому; в) конституційні норми, акти та інститути як нормативно структуроване вираження двох вищезгаданих елементів; г) конституційний порядок як процес і стан реалізації конституційних норм [6].

В. Ф. Мелашенко також розглядає конституціоналізм як «складне системне утворення», елементами якого є: фактична і юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок [7].

Професор Центральноєвропейського університету Андраш Шайо, розглядає конституціоналізм в аспекті самообмеження влади, визначає його як сукупність принципів, порядку діяльності та інституційних механізмів, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади [8]. Представляє інтерес точка зору, відповідно до якої конституціоналізм варто розуміти в широкому і вузькому змістах. При цьому у широкому змісті конституціоналізм — це теорія конституції, історія і практика конституційного будівництва в тій чи іншій країні, групі країн, світовому співтоваристві в цілому. У вузькому змісті — цілісна система знань про ґрунтовні загальнолюдські політико-правові цінності, що знаходять своє відображення в демократичних конституціях і демократичній конституційній теорії, їх змісті, формах, методах і ступені реалізації [9].

Огляд різних характеристик конституціоналізму приводить до висновку: насамперед у них присутні, в якості одного з елементів змісту цієї дефініції, конституційні норми, конституція, але не як щось застигле, статичне, а консти-

туція узята разом з її доктринальними основами, системою політико-правових цінностей, що відображають концепцію, філософію, сутність конституції, а також практикою її здійснення. Крім цих складових конституціоналізму як політико-правової системи, важливе значення мають такі елементи, як конституційна правосвідомість, конституційні правовідносини і конституційна законність, на встановлення якої в остаточному підсумку спрямована дія цієї складної системи.

Таким чином, конституція і конституціоналізм це не тотожні поняття. Конституціоналізм — політико-правова система, що «функціонально виходить за межі Конституції і взагалі права, відбиває особливості менталітету і буття народу» (М. П. Орзіх). Метою конституційної реформи, яка здійснюється в Україні з 1990–1991 рр. є сучасний конституціоналізм. Однак моделі вітчизняного конституціоналізму в Україні ще не існує.

Конституціоналізм — це складна політико-правова система, що базується на ряді основних принципів, вироблених людством у процесі свого розвитку, що стали світовими стандартами будівництва і формування демократичної держави і громадянського суспільства та які сприйняти в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Сучасний український конституціоналізм, який має визначені історичні витоки, знаходиться тільки в стадії свого формування.

Можна погодитися з думкою Ю. М. Тодики, що в країні йде процес становлення конституціоналізму, заснованого на нормах Конституції України 1996 р., наробітках вітчизняних державознавців і політичних діячів, у тому числі і минулого часу (М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, Б. Хмельницький та ін.), а також через засвоєння і впровадження в конституційну структуру України західних моделей конституціоналізму [10].

Конституція України 1996 р. закріплює нормативно-правову модель сучасного конституціоналізму в Україні. Однак процес практичної її реалізації свідчить про необхідність здійснення конституційної і політичної реформ. Здійснення політичної реформи неможливо без її конституційного забезпечення, що у свою чергу спричиняє можливість внесення змін і доповнень у Конституцію України. Варто також враховувати, що політична реформа — це складний політико-правовий процес, що, виходячи з його сутності і змісту, зажадає істотних змін не тільки Конституції, але і ряду конституційних законів. Ці зміни повинні здійснюватися на науково-теоретичній основі з метою найбільш ефективної реалізації новаційних аспектів політичної реформи.

Як було визначено, метою функціонування системи конституціоналізму є конституційна законність як режим точного і неухильного дотримання конституції та інших конституційно-правових актів усіма суб'єктами, яким вони адресовані, реальна дія ієрархії нормативно-правових актів, у системі яких конституція має вищу юридичну силу.

В Україні на сучасному етапі її розвитку не створений ефективний механізм забезпечення конституційної законності. Так, наприклад, необхідні суттєві перетворення у сфері конституційної юстиції, яка може істотно впли-

вати не тільки на охоронні, але і на всі інші елементи конституціоналізму (нормативні, ідеологічні, культурно-правові, регулятивні). Важливим засобом забезпечення конституційної законності є інститут конституційної відповідальності, який також не досить розроблено в юридичній літературі, що негативно відбивається на державно-правовій практиці. Необхідно, насамперед, теоретично обґрунтувати і законодавчо закріпити коло суб'єктів такої відповідальності, підстави її застосування, процесуально-процедурний механізм реалізації та наслідки.

Здається, що при розкритті еволюції і реалій сучасного конституціоналізму в Україні необхідно враховувати наступні теоретико-методологічні рівні дослідження:

По-перше, створення категорії сучасного українського конституціоналізму на основі інтегрованих філософських, правових і політичних знань та освоєння, в необхідних випадках, і рецепції досвіду американського і західноєвропейського конституціоналізму.

По-друге, відображення прямої залежності між конституційними ідеями і теоріями, конституцією і конституційним законодавством (позитивним правом) і конституційними реаліями (фактичною конституцією).

По-третє, виявлення проблемних питань теорії і практики сучасного українського конституціоналізму.

Створення моделі сучасного українського конституціоналізму, аналіз існуючого конституційного законодавства і пропозиції щодо його реформування, конкретизація принципів, що детермінують основні напрямки розвитку сучасного конституціоналізму, удосконалювання механізму забезпечення конституційної законності як мети функціонування конституціоналізму, прогнозування тенденцій розвитку українського конституціоналізму з урахуванням світових стандартів і закордонного досвіду мають важливе значення для здійснення конституційної і політичної реформ в країні, спрямованих на створення в Україні демократичної, соціальної, правової держави, дієздатних структур громадянського суспільства.

Література

1. Орвих М. Ф. Конституционное право Украины: Учеб.-метод. пособие. — О., 2003. — С. 3.
2. Бермап Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. — М., 1998. — С. 370.
3. Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Жовтень, 2000. — О., 2001. — С. 135.
4. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К., 2002. — С. 5.
5. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. — Х., 2002. — С. 136–137.
6. Тихомиров Ю. А. Конституция в правовой системе: взаимовлияние и противоречия // Конституция как фактор социальных изменений: Сб. докл. — М., 1999. — С. 88.
7. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К., 1999. — С. 104.
8. Шайо А. Самогражданские власти: (Краткий курс конституционализма). — М., 1999.
9. Юридическая энциклопедия / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. — М., 2001. — С. 440–441.
10. Тодыка Ю. П. Конституция Украины — Основной Закон государства и общества: Учеб. пособие. — Х., 2001. — С. 127.